

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

NÉPVÁNDORLÁS, MULTIKULTURALIZMUS

Új etnikumok a vallási és kulturális integráció küszöbén Európában

■ A párizsi Sorbonne-on arab professzorok magyarázzák Aquinói Szent Tamást, Oxfordban pakisztáni költők írnak ezoterikus latin hexametereket, Dublinban kopt teológusok tanítanak Homéroszt, Münchenben török filológusok adják ki a germán történelem forrásait, Madridban marokkói szemiotikusok tanítják a Bibliát, Rómában szír papok újítják meg a liturgiát – valahogy így lehetne ma érzékelteni, milyen változások történtek a 4-7. század folyamán.

■ A germán törzsek 378-ban császári engedéllyel telepedtek meg a Római Birodalom területén. Alig száz évvel később, 476-ban egy szkír harcos, Odoaker letette trónjáról az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust, s noha a Római Birodalom névleg nem szűnt meg létezni – keleti része Konstantinápoly központtal 1453-ig fennállt –, nyugati felét ettől kezdve germán törzsfők és királyok uralták. Miért omlott össze a birodalmi szervezet nyugaton? Mi zavarta meg germánok és rómaiak békés együttélését?

Umberto Eco szerint ma új középkorban élünk, Pierre Riché szerint a latin műveltség „bedarálta” a barbárokat, még ha a rétor iskolája szinte a felismerhetetlenségig át is alakult kolostori iskolává. Hogyan integrálta a görög-római kultúra az új népeket? Hogyan vették át, sajátították ki és újították meg elképesztő gyorsasággal a Római Birodalomba betelepülő barbárok, a pogány/ariánus germán „munkavállalók” a politeista/keresztény görög-római kultúrát? Milyen új technológiákat alakítottak ki az oktatásban? Hogyan szervezték meg új iskoláikat és kulturális központjaikat a klasszikus hagyomány alapján, de posztklasszikus keresztény szerzetesi szellemben a Római Birodalom germán királyságaiban?

A KÉSŐ ANTIKIVITÁS

A korszak annak köszönheti népszerűségét, hogy feltűnően emlékeztet korunkra. A késő antikvitás a klasszikus kor posztmodernje: a 4-7. század nagyon hasonlít a mi multikulturális, globális világunkra. A kereszténység egy multikulturális társadalomban vált dominánssá, ahol több vallás élt együtt, és ahol a politeizmus mindinkább „szekularizálódott”, polgári hagyománnyá vált. A Római Birodalom „hanyaglása” helyett a mai történetírás – Henri-Irénée Marrou és Peter Brown nyomán – a keresztény egyház felemelkedését egy új, demokratikus kultúra térhódításának látja. Nem a bukás, hanem éppen ellenkezőleg, az „ambíció kora” ez, amikor a görög és római történelem színpadán olyan társadalmi rétegek és földrajzi területek, olyan nemek és nemzetek képviselői jelennek meg és játszanak mindjárt főszerepet, akiket a klasszikus magaskultúra kirekesztett: kopt földművesek, római patríciusnők, kappadókiai szüzek, zsidó rabbik.

A késő antikvitás dinamikus új alapokra helyezte a társadalmat, a vallást

és az ezekről való gondolkodást. A keresztények nemcsak megtanulták, hogyan éljenek egy olyan kultúrában, amelynek megteremtésében elenyésző részük volt, hanem lendületesen meg is újították azt. A korszak mai aktualitását annak köszönheti, hogy a kutatók felismerték: az egyházatyák és az őket követő keresztény gondolkodók, költők, tanárok, grammatikusok olyan kérdéseket tettek fel az irodalommal, a szövegek társadalmi helyével és társadalomformáló erejével, a társadalmi integrációval, nemi egyenlőséggel, szexualitással és a testtel kapcsolatban, melyek korunk legégetőbb kérdései is. A késő antikvitás rendkívüli kreativitása új irodalmi műfajokban nyilvánult meg, az egyháztörténettől a krónikáig, az önéletrajztól a szentéletrajzig, az új, keresztény történelemfilozófiától az új, „birodalmi” retorikáig.

Tovább élt-e a klasszikus társadalom és műveltség a nagy népvándorlás századaiban? A 19-20. században a történészek a radikális szakítás mellett érveltek: az Európán végigszárguldo szabad germán harcosok elsöpörték a rabszolgatartó társadalmat, és felégették a könyvtárakat. A klasszikus műveltségről azt sem tudták, hogy eszik-e vagy isszák, és sem az olvasás, sem az írás nem kötötte le őket. Az oktatásügynek két évszázadra befellegzett: Nagy Károly fedezte fel újra az iskolát mint a birodalomépítés alapját.

Ez a romantikában és a pozitívizmusban gyökerező, negatív ideológiai töltetű kép a 20. század második felében alapvetően megváltozott. Ma már a barbárok sem a régiek, szinte a felismerhetetlenségig megváltoztak: vérszomjas hódítókból gazdasági menekültekké vagy józan munkavállalókká lettek az új történetírásban, akiknek eszük ágában sem volt felszámolni a klasszikus műveltséget, sőt karriermegfontolásokból, legitimációs céllal vagy presztízsokokból iparkodtak minél gyorsabban elsajátítani azt.

ÖSSZEOMLÁS VAGY ÁTALAKULÁS?

A Római Birodalom hanyatlása és bukása a 18. századtól a történetírás legnagyobb témája. A felvilágosodás írói saját, erősen elfogult filozófiai meggyőződésük szemszögéből vizsgálták Róma végnapjainak történeti problematikáját. Érdeklődésüket az európai monarchiák és az angol gyarmatbirodalom válsága váltotta ki és aufklárista antiklerikalizmus táplálta. A francia Montesquieu márki 1734-ben írt, *Elmélkedések a rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról* (*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*) című történetfilozófiai esszéjében megállapította, hogy a birodalmak kialakulását „fizikai” okok befolyásolják, ám fennmaradásuk lakosaik erkölcsi nagyságától függ. Az angol Edward Gibbon *A Római Birodalom hanyatlása és bukása* (*The Decline and Fall of the Roman Empire*) című, monumentális művében a katolikus egyház iránti ellenszenvét a pogány birodalom filozófus-császárainak csodálatával egyesítette. Gibbon 1776-ban, az amerikai függetlenségi harc kirobbanásakor a római Capitolium lépcsőin ült, és gyönyörködött a romokban, melyek szépségét csak a köztük elszuhanó fekete reverendás papok látványa rongtotta el. Hogyan léphetett a katolikus egyház a birodalom örökébe? – kérdezte döbbenet, és máris kész volt a válasz: úgy, hogy a kereszténység döntötte meg Rómát.

Szent Ágoston *De civitate Dei* (*Az Isten városáról*) című, hatalmas történetfilozófiai művében, melyet azután kezdett írni, hogy Alarik gót vezér 410-ben megtámadta és kifosztotta Rómát, egyszer már megválaszolta ezt a vádat. A pogányok úgy vélték, hogy a barbár betörés az égiek büntetése, amiért Róma elpártolt ősi isteneitől. Ágoston elismerte, hogy a birodalmat csapás érte, de úgy vélte, végső soron mi sem változott (*„Imperium romanum adfluctum est potius quam mutatum.” De Civitate Dei IV. 7.*), ezt a megpróbáltatást Róma éppúgy ki fogja heverni, mint a korábbiakat. Ágoston ekkor már régen túl volt a pogány-keresztény ellentét kicsinyes pártharcain, és az foglalkoztatta, kik lesznek a *civitas aeterna*, a Mennyei Jeruzsálem lakói.

Róma hamar elfeledte a támadást, a gótokat pedig beolvasztotta: az 5. századi hispániai keresztény költő, Prudentius azért dicséri Rómát, mert „*a sokféle népet egyetlen nemzetté olvasztotta*”, a pogány Rutilius Namatianus és Paulinus Pella aquitániai szenátorok pedig néhány évtizeddel Odoaker fellépése előtt úgy beszéltek az Örök Városról, mintha mi sem történt volna, és *Roma*

aeterna továbbra is a földkerekség úrnője lenne. Sem Romulus Augustulus, sem kortársai nem tudták, hogy ő az „utolsó római császár”: Romulus „letételéről” a történetírók nem tettek említést; a Romulus apja, Orestes által elűzött császár, Iulius Nepos 480-ig a saját neve alatt veretett pénzt Itáliában. 476 csak a 6. századtól válik fokozatosan kronológiai „fordulóponttá”: a történelmi konstrukcióban ez az év lesz „a Nyugatrómai Birodalom vége”.

Mennyiben rázta meg a nagy népvándorlás a Római Birodalmat? Külső vagy belső okai voltak-e a birodalom átalakulásának? A 19–20. században írók, költők, festők és történészek a legsötétebb színekkel festették le a népvándorlást: a civilizáció és a barbarizmus összecsapásának iskolapéldáját látták benne. André Piganiol francia történész szerint „*a Római Birodalom nem természetes halállal múlt ki, hanem meggyilkolták*”. Az Európán végigszáguldó népek iránt legfeljebb a német történészek tanúsítottak némi szimpátiát, akik eleinte népnemzeti, később ideológiai és politikai okokból fedezték fel maguknak a germánokat, azt az őserőt, mely megváltoztatta Európa arculatát. „Történelmi szükségyszerűség” diktálta, hogy a Völkerwanderung romlatlan germánjai elsöpörjék a dekadens rómaiakat, és az impérium rabszolgá-társadalmát a szabad harcosok társadalma váltsa fel.

Ezek az idejétmúlt elméletek ma már nem állják meg a helyüket. „Germán invázió” helyett már a 3. század végétől inkább a „nyitott határok” társadalmáról beszélhetünk, amikor Diocletianus és Constantinus császárok – részben a limes mindkét oldalán letelepedett germán népekkel való új kapcsolatok jegyében is – átszervezték a Római Birodalmat. A korábbi elméletek alapvető hibája, hogy megtelepedett germán katonaparasztokból szélvészfélegként száguldozó, vérszomjas nomád harcosokat akar faragni. Pedig a birodalom határainak környékén lakó germán és iráni eredetű népek – gótok, frankok, vandálok, herulok, szkírek, szvévek, kvádok, rugiak, markomannok, gepidák, szarmaták, roxolánok, alánok – éppolyan letelepedett földművesek voltak, mint a római parasztok. Az egyetlen nomád lovasbirodalmat Európa területén a hunok hozták létre az 5. században, de a jórészt alávett germán királyságokból álló hun birodalom hamar elvesztette etnikai jellegét. A hunok már a 3. századtól, amikor elindultak Kína északi vidékéről, különböző letelepedett népeket kergettek maguk előtt, akik részben beleolvadtak a hunokba, részben pedig igyekeztek átvenni a hun íjazó harcmodort és lovastechnikát, s utánozták sztyeppe

művészetüket. Attila birodalma azonban etnikumát, műveltségét és főként politikai tájékozódását tekintve már „germán-római” volt.

A hunok nyomására torlódtak össze a rémült gót, vandál, frank katonák és földművesek a Római Birodalom határain, és kértek menedéket – művelésre alkalmas földdarabot – területén. Ez a népmozgás leginkább a mai ázsiai és afrikai bevándorláshoz hasonlítható: a beköltöző telepések az életük fenntartásához szükséges élelem megtermelésére vagy katonai szolgálat útján való megkeresésére törekedtek. A 4. században a római sereg nagy része már barbárokból állt: a „barbár” a „katona” (*miles*) szinonimája lett. A 2. század óta a rómaiak „szövetséges” (*foedi*) státuszt adtak a birodalom területén letelepedett germánoknak; Caracalla 212-ben a római polgárjogot kiterjesztette a Római Birodalom minden szabad lakójára, így a barbárokra is. Az irányított népmozgás élelemhiány és szállásterület híján vált „germán invázióvá”: az éhínségtől megtizedelt népet vezető Alarikot nem Róma aranya, hanem Campania aranylő kalásza vonzották, és arról ábrándozott, hogy Itália éléskamrájába, Afrikába hajózik át góttjaival.

De a 395–406 között lezajlott véres hadieseményeknek elsősorban politikai mozgatórugói voltak: a hunok által megfélemlített, illetve a hunokhoz csatlakozott germán királyságok a birodalom belső széthúzását kihasználva könnyen jutottak sarchoz és hadizsákmányhoz.

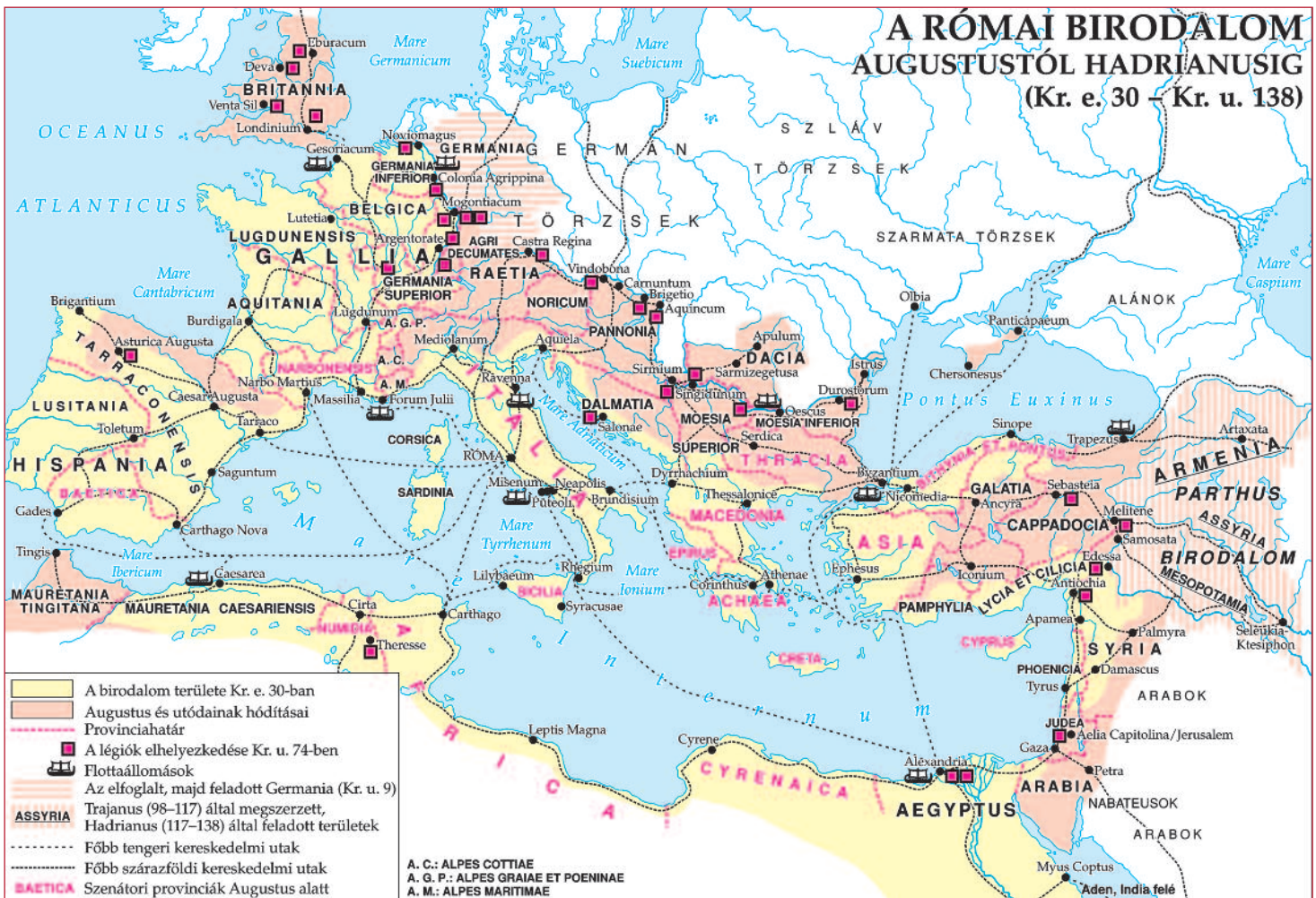
ÚT TURBO MONTIBUS CELSIS: A HUNOK

A Kínától a Don folyóig terjeszkedő eurázsiai füves pusztaságot, melyet az Altaj és a Tiensan hegyláncolatai osztanak ketté (Mongólia, illetve Nyugat-Szibéria – Turkesztán), a szkíták, majd iráni nomád lovas népek uralták. A forgószerű gyorsaságával előretörő török nyelvű hun népcsoportok a 3. században söpörték el az irániakat, és ezzel megkezdték a sztyeppe eltörökösítését. A 4. század közepén elűzték az alánokat a Kaszpi-tenger vidékéről, és innen törtek be Kis-Ázsiába, a Római Birodalom keleti tartományába. 363 és 373 között Örményországot, Mezopotámiát sarcolták végig.

Szíriai Szent Efrém, aki rémülten nézte, hogyan gyalázzák meg Edessza szerzetesközösségeit, a bibliai Góg és Magóg népének nevezte őket. 376-ban tűntek fel a Donnál. A hunok által keletelt szörnyű ijedelemről Ammianus Marcellinus tudósít: „*Egy azelőtt soha nem látott emberfaj szélvészfélegként zúdul le a magas hegyekről valamely rejtejt zugból,*

A RÓMAI BIRODALOM AUGUSTUSTÓL HADRIANUSIG (Kr. e. 30 – Kr. u. 138)

útjában mindent elsöpör és romba dönt.” (Róma története 31. 3. 8.) Ammianus a barbár népek szokásos, Hérodotosztól örökölt sémái szerint írja le a hunokat, kiemelve, hogy ez a nép az összes többi barbárt felülmúlja vészomjain kegyetlenségében. A hunoktól azért rettegetek annyira a rómaiak, mert – ellentétben a germánokkal – sem népüket, sem harcmódorukat nem ismerték.

A Don és a Dnyeszter között terült el a keleti gót királyság Ermanarik fősége alatt, míg a nyugati gótok több fejedelem vezetése alatt Olténia síkságain és Erdély hegyei között éltek. A Balambér nagykirály vezette hunok 373-ban csatában legyőzték az osztrogótokat, akik ezután néhány évig a hunok „védelme” alatt húzódtak meg, illetve nyugati gót testvéreikhez menekültek. 376-ban a hun hódítóktól rettegő vizigótok bekéredztek a Római Birodalom területére.

A hunok a gót hatalom megsemmisítése után is a Dontól keletre elterülő sztyeppén maradtak, sőt egészen 412-ig a Kaszpi-tengernél volt a főhadiszállásuk, leszámítva néhány csoportjukat, amelyek az alánokkal együtt római szolgálatba álltak és a limest őrizték. A 380-as évektől azonban már a Dunáig húzódik a hun birodalom nyugati szárnya, előzlik Thrákiát és Daciát, és a 390-es

évektől elindítják támadásaikat az imperium ellen. Claudianus római költő írta le, hogy 391-ben a Kaszpi-tengertől a pannon határig minden barbár nép megmozdult; 395-ben Szent Jeromos betlehemi kolostorában rettegve várta, hogy az Eufrátesz partján dúló, Antiókiát ostromló hunok mikor támadják meg Jeruzsálemet.

A 395-ös hun hadjáratra a Theodosius császár (378–395) halála után kitört polgárháború adott kedvező alkalmat. A hadjáratban a hunok keleti és al-dunai, pannoniai származása harapófogóként ropantotta össze az Alarik vezette gót segédcapatokkal védett római hadakat. A kettős szorításból menekülő szarmaták, herulok, vandálok, markomannok indították meg a „nagy népvándorlást” Nyugaton: a szvévek, vandálok, alánok és herulok a türingieket és a burgundokat taszították ki szálláshelyeikről; 406-ban a frankok átkeltek az itáliai gót támadás miatt védtelenül hagyott limesen a Rajna bal partjára, Galliába, miközben a rugiak és a kvádok a vizigótokat „lökték át” 408-ban Itáliába.

400-ban a gótok Gainas vezetésével Konstantinápolyt ostromolták: a birodalom szövetségese, Uldin hun vezér karácsonykor Gainas levágott fejével kedveskedett Arkadiosz császárnak. Ezután

Gainas utóda, Alarik pusztította végig Görögországot: a keresztények nagy örömeire lerombolta az eleusisi pogány szentélyt, majd Konstantinápolyt hadisarcra kényszerítve Itália felé fordult és Aquileiánál szállt partra. A nyugatrómai hadsereg fővezére, a vandál Stilicho a rajnai limes mellől Itáliába rendelt seregekkel és hun-alán segédcapataival visszaverte, de nem semmisítette meg a vizigótokat. Néhány évvel később, 406-ban Radagaisus gót vezér sarcolta végig Itáliát, ellene Stilicho megint csak Uldintól kért segítséget. A hunok Fieselnál legyőzték a gótokat, mire a rómaiak a Forumon szobrot állítottak „a diadalmas császároknak”, és győzelmi feliratot Stilichónak.

395 és 408 között a hunok az imperium szövetségeseiként kétszer is megmentették Rómát, és a Keletrómai Birodalommal is többnyire békében éltek. A birodalomnak igen jól jött a germán királyságokat igája alá hajtó roppant szövetséges, mert így csak egyetlen barbár hatalommal kellett tárgyalnia. Nyugaton a császári főváros Milánó, majd 402-től a Bizánchoz közelebb fekvő kikötőváros, Ravenna lett, de a barbár vesztély dacára a két birodalomfél versengése folytatódott. 408-ban Itáliában győzött a „római párt”: Honorius császár

A RÓMAI BIRODALOM DIOCLETIANUSTÓL I. THEODOSIUSIG (Kr. u. 284 – Kr. u. 395)

meggyilkoltatta Stilichót, akit azzal gyanúsítottak, hogy titokban a barbárok-nak dolgozott. A hadvezér halála megnyitotta a gótok előtt az utat Rómába: Alarik már 408-ban is kifosztotta a várost a 410-es nevezetes ostrom előtt.

408 fordulópont a hun–római kapcsolatok történetében, mert Arkadiosz császár (395–408) halála után Uldin vezér megtámadta Konstantinápolyt. Ez az esemény alapjaiban rázta meg Bizánc biztonságérzetét. A gyermek császár II. Theodosius (408–450) főminisztere, Anthemiosz azonnal új falakat építtetett a város védelmére (a 413-ra elkészült theodosiusi városfal védte meg azután Bizáncot ezer éven át!), 412-ben pedig békét kötött a keleten székelő hun nagykirállyal. Ruga hun király csak 422-ben támadott ismét a városra: a bizánciak ettől kezdve évi 350 font aranyadó (tributum) fizetésével igyekeztek távol tartani a támadókat.

Itáliában 423-ban, Honorius császár halála után a római senatus elérkezettnek látta az időt arra, hogy megszabaduljon a Theodosius-ház uralmától, és Joannes szenátort kiáltotta ki császárrá, aki Aëtiuszt nevezte ki hadvezérévé (*magister militum*). A római származású Aëtiusnál senki sem ismerte jobban a barbárokat: gyermekkorában a gótok

túszaként maga Alarik részesítette katonai kiképzésben, majd 410-től három évig a hun nagykán udvarában élt birodalmi túszként (ez a korban előkelő diplomáciai pozíciót jelentett, olyasfélé, mint manapság a nagykövet), ahol barátságot kötött a fiatal Attilával. Amikor Nagy Theodosius lánya, Galla Placidia (régens: 425–437) megbuktatta Joannest, és fiát ültette a trónra III. Valentinianus néven (425–455), Aëtius a hunokhoz menekült, Ruga kán segítségével megtartotta állását, sőt Galla Placiadiát kényszerítette, hogy „ajándékot” adjon a hunoknak a császárnő által a pokolba kívánt „segítségükért”. Aëtius hun csapatokkal egész Galliát megtisztította a római hatalom ellen lázadó germánoktól: délen a vizigótoktól (425: Arles), északon a frankoktól (428: Cambrai).

Galla Placidia 429-ben fővezérré (*magister utriusque militiae*) nevezte ki a gyűlölt Aëtiuszt, valójában azonban a megbuktatására tört, ám asszonyi intrikája megint visszajára fordult. A generalissimus csapatokat vezényelt Raetiába és Noricumba, s megszilárdította a rajnai és felső-dunai határvédelmet. Kérdés, miért nem szervezte ekkor újjá Pannonia Prima provincia védelmét is: azért, mert már nem volt mi helyreállítani, vagy azért, mert újból megbuk-

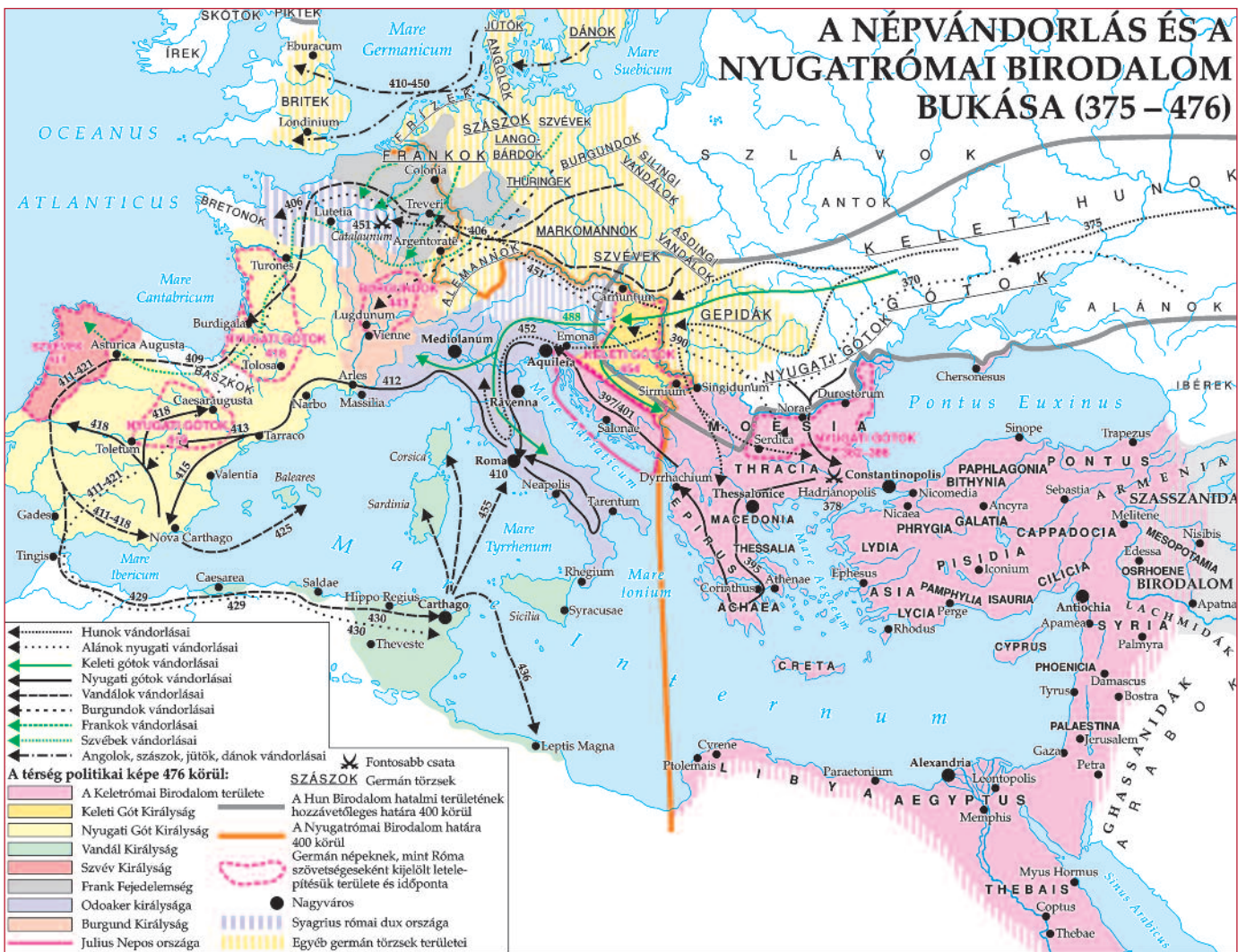
tatták? 432-ben ugyanis Galla Placidia végleg le akart számolni hadvezérével, és megfosztotta a főparancsnokságtól. Aëtius megint Rugához menekült: a hunok szétverték az utolsó megmaradt itáliai elit csapatokat, mire az augusta volt férjének népéhez, a birodalom fő ellenségeihez, a Tolosa (Toulouse) és Arelate (Arles) mellett letelepült vizigótokhoz fordult. Mindhiába: a győztes hunok diadalmenetben egészen Rómáig kísérték Aëtiuszt.

Az augusta kénytelen volt meghátrálni, a császári ház nevét (Flavius) és patriciusi rangot ajándékozott Aëtiusnak, s megint kinevezte főparancsnoknak. A hadvezér ekkor hálából a hunoknak engedte át Valeria és Pannonia Prima tartományokat, azaz a mai Nyugat-Dunántúlt. A hun–római katonai szövetség a legsúlyosabb csapást a burgundokra mérte 436-ban: Gundahar burgund királyt egész nemzettségével együtt le-mészárolták a Rajnánál. Ez az eposzi tragédia alkotja a *Nibelung-ének* magvát. Aëtius 443-ban az Alpokba, a mai Genf és Grenoble között fekvő Sapaudia (Savoia) vidékére telepítette át a burgundokat.

Időközben a nyugatrómai kormány-nal már-már „idilli” kapcsolatot kialakító hun birodalom maga is változáson

A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A NYUGATRÓMAI BIRODALOM BUKÁSA (375 – 476)

ment át. A hun főerőket nyugatra csoportosították át, és a kán is nyugatabbra költözött: az új nagykirályi székhelyet (ordu) 425 táján a Tisza középső folyásánál, a Körös és a Maros között alakították ki. Ruga 434-ben ismét Konstantinápolyra tört, ekkor érte a halál. Utóda bátyja, Mundzsuk nagykirály fia, Bléda (434–444) lett, aki 435-ben a margusi békében 700 aranyfontra emelte a bizánciak által fizetendő adót. Bléda építtette ki a Tisza menti királyi ordut; öccse, Attila szállása a mai Bukarest-Ploiești vidékén volt. Mundzsuk fiai elődjük politikáját folytatták: fenyegették és fosztogatták a Keletrómai Birodalmat, elfoglalták Pannonia Secundát (441), miközben kitűnő viszonyt tartottak fenn Ravennával, melyet Galla Placidia és Aëtius tragikus ellentéte a katasztrófa szélére sodorta.

Nehéz eldönteni, hogy az augusta „női szeszélyei” vagy Aëtius hunpolitikája sodorta-e vesztébe a végóráit élő Nyugatrómai Birodalmat. Aëtius, „az utolsó római hadvezér” teljességgel a hunok kreatúrája volt, és a Gallia, Germánia, valamint Itália területén hun fegyverbarátságban kivívott győzelmek egyedül a hunok malmára hajtották a vizet, akik

e hadjáratok során szó szerint „felmérhették a terepet” későbbi hódításai céljából. Galla, amennyiben látta a veszélyt, jogosan fordult Aëtius ellen; ám ő is csak a barbároktól – a vizigótoktól és a vandáloktól – kérhetett segítséget saját fővezére ellen. E politika következtében veszett el 439-re Észak-Afrika, melyet a 430-as vandál támadás után még vissza lehetett volna foglalni (Szent Ágoston a vandálok ostromolta Hippóban halt meg). Elképzelhető, hogy Aëtius Gallia pacifikálása után keletrómai segítséggel akarta harapófogóba zárni a hunokat: 452-ben végül is ez történt. Aëtius – az olasz romantika „Eziója”, akit Verdi 1846-ban írt, *Attila* című operájában a római ügy bajnokának ábrázolt a germán megszállókkal szemben – talán sejtette, hogy a hunok nyugati terjeszkedése egyben bukásukat is jelenti, mert a meghódított germán királyságok beolvasztásának eredményeképp a hun hatalom egyfajta germán „megabirodalommá” vált.

440–443 között Bléda sikeres hadjáratot folytatott Bizánc ellen, amelynek eredményeképp az évi adót 2100 font aranyra emelték fel, és a háború három éve alatt elmaradt tributum fejében egy

összegben 3000 kilogramm aranyat söpörtek be. A hun birodalom ekkor állt hatalma tetőpontján: az elkövetkező tíz évben sem területét, sem a Bizánctól behajtott adókat nem tudta növelni. Attila ezt a pillanatot választotta ki bátyja, Bléda meggyilkolására és az egyeduralom megkaparintására. A gyilkosságot saját kezűleg hajtotta végre bizalmas embereire, a szkír Edikára és a gepida Ardarikra, a hun központi hatalomból addig kirekesztett germán vazallusokra támaszkodva.

Attila (445–453), „a Nyugat elárvtója” (*Europae orbator*) azért maradt meg oly félelmetesnek a nyugati népek emlékezetében, mert szakítva a korábbi szövetségi politikával, a hun nagykirályok között ő fordult elsőként a Nyugatrómai Birodalom ellen. Attila rövid, mindössze nyolc évig tartó uralma azonban a hun uralom végét jelentette Európában. A rettegett hadurat babonái, a legyőzhetetlen távolságok és mindenekelőtt a hadra fogható hun népelem megfoghatósága buktatták meg. Attila hatalomra kerülése után azonnal szövetségi rangra emelte a germán királyságokat, kormányában viszont művelt görögöket és rómaiakat alkalmazott: nagyvezére a görög

BARBÁR KIRÁLYSÁGOK (476 – 526)

Onegesius, titkára (*notarius*) egy saviai római arisztokrata, Orestes lett. Attila udvarában szigorú hierarchia és szasszanida etikett uralkodott, melyről a görög követ, Priszkosz rétor tudósít.

Bár a véres puccs után két évig nem lehetett Attila felől hallani, Aëtiusnak nem voltak illúziói: Cassiodorus szenátort (a gótbarát miniszter és író nagyapját) küldte Attilához, akit a hun király arról biztosított, hogy fennmarad a béke. Aëtius azonban támadástól tartott, ezért nem küldött felmentő sereget a szászok által megtámadott kelta britek 446-ban írt híres segélykérő levelére.

447-ben szörnyű földrengés rázta meg Konstantinápolyt. A babonás hun király – hú germánjai még „Isten kardját” is megtalálták számára! – ebben égi jelet látott, és Bizánra támadt. Míg Orestes és Edika 449-ben Konstantinápolyban a hadisarc emeléséről tárgyalt, a bizánciak megvesztegették Edikát, hogy ölje meg Attilát. 448-ban a galliai lázadók (bagaudák) vezetője, Eudoxius csatlakozott a hunokhoz, felbízta Attilát Gallia megtámadására, sőt a támadási irányt is kidolgozta. A gót történetírók szerint Geiserich vandál király buzdította Attilát Gallia elfoglalására.

Ez idő tájt történt az is, hogy Galla Placidia lánya, III. Valentinianus császár nővére, a családja által eredetileg örök szüzességre ítélt, ám módfelett szerelmes természetű Honorika kicsempézte gyűrűjét a hun királynak, kérve, hogy legyen a lovagja. Attila Honoria kezével hozományul rögtön egész Galliát követte. Az etnikai ellentéttektől megosztott és a római hatalom ellen kétszáz éve lázadó Galliában mindenesetre többekben felmerülhetett a gondolat, hogy a hunokat hívják „segítségül” ellenfeleik legyőzésére. A kegyetlen római adóprés alatt nyögő galliai lakosságban sokan voltak, akik nem nézték jó szemmel a gallo-római szenátori arisztokrácia és az ugyanebből az osztályból származó katolikus püspökök óriási hatalmát.

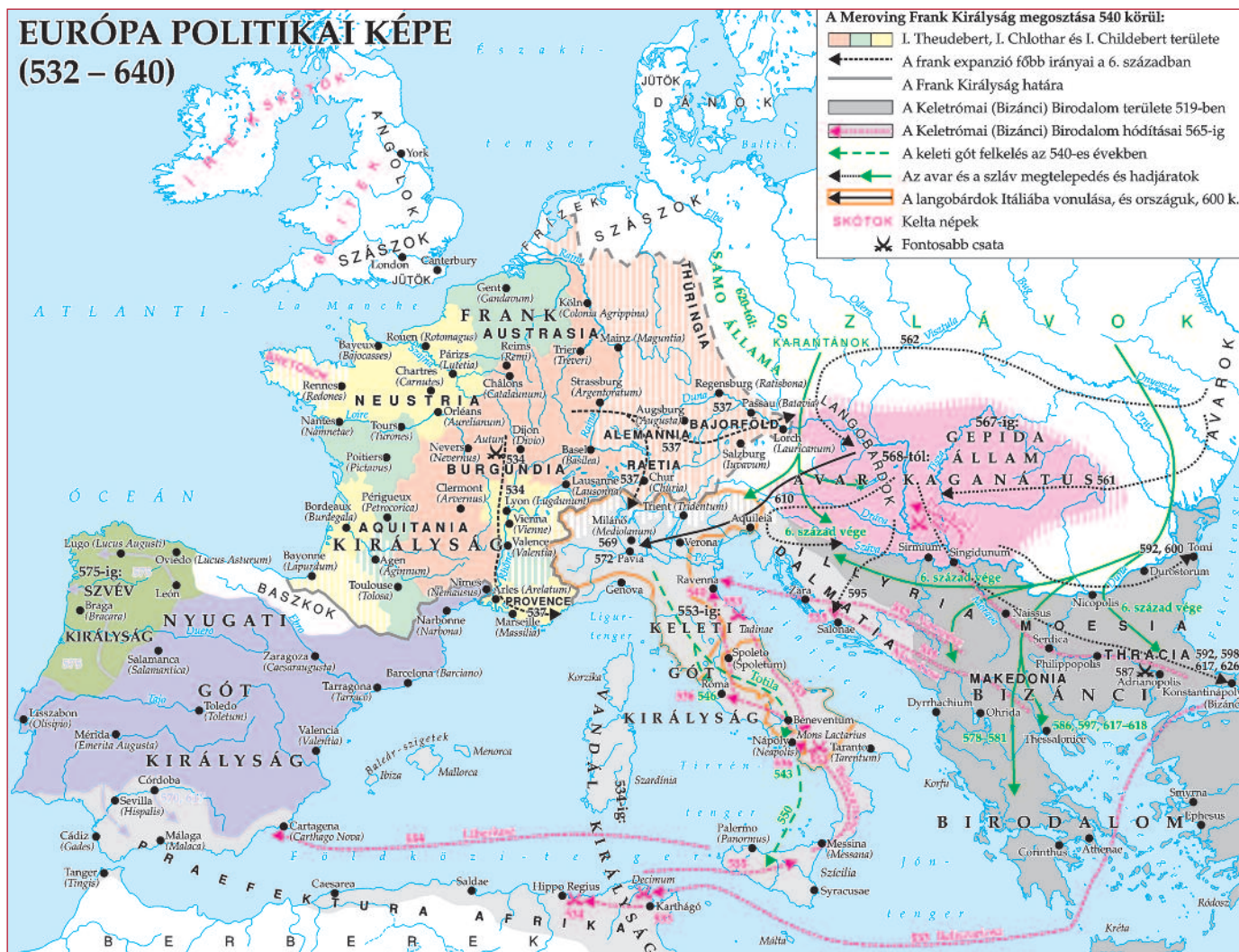
A 451-ben megindított gall hadjáratba Attila óriási, de meglepően lomha sereget vezetett, mert a hun íjász elit csapatok Örményországban harcoltak a perzsák ellen. A szokásos íjász- és lovas-taktika alkalmazásáról tehát szó sem lehetett. A hunok újtjáról legendák keletkeztek, melyek közül Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz mártírhalála vált a legnépszerűbbé a középkorban: szerint a Rómából visszatérő jámbor ezereket

a hunok nyilazták le Köln városában. Attila egy hónapig ostromolta Mettist (Metz), majd felégette a várost. Durocortorum (Reims) felprédálása után már Párizs előtt állt, ahol Genovéva buzdította imára a lakosságot. A párizsiak meg akarták kövezni „a hamis próféta-nőt”, akit a hunok szövetségének vélték. Genovéva imába merült, s a város arra ébredt, hogy a hunok elvonultak.

„Isten ostora” mintha megkülönböztetett tisztelettel viseltetett volna a keresztények iránt: hadseregének vonulását azok a csodák kísérik, melyeket a püspökök eszközöltek ki városuk számára: a tricassisi (Troyes) püspök, Lupus helyismeretével segítette Attilát, s ennek fejében városát elkerülték a hunok; az ostromlott Aureliani (Orléans) püspöke, Ányos audienciát kért a hun királytól, majd megnyitatta a városkapukat, és ezzel sértetlenül megmentette a lakosságot, amelyet imájából Aëtius felmentő seregének robaja serkentett fel. Attila gepidákból, osztrogótokból, alemannokból, herulokból, szkírekből, burgundokból és frankokból álló hadaival Aëtius „római” (alán, burgund, frank, szarmata) és I. Theodorik vizigót serege vette fel a harcot a catalaunumi

EURÓPA POLITIKAI KÉPE (532 – 640)

síkon. A vizigótokat Sidonius Apollinaris apósa, Avitus auvergne-i szenátor nyerte meg, hogy a rómaiak oldalán harcoljanak Attila ellen. Néhány évvel később e diplomáciai bravúrja miatt választották Avitust császárrá. Az összecsapás előtt Attila azt a jóslatot kapta, hogy elvesztheti a csatát, ezért – bár a catalaunumi ütközetet Aëtius sem nyerte meg – jobbnak látta Lupus püspök kalauzolásával visszavonulni.

452-ben Attila Itáliára támadt: háromhavi ostrom után elfoglalta a bevehetetlen Aquileiát, melynek lakosai rémületükben a tenger lagúnái közé menekültek és ott alapítottak új várost Venetia néven. A hunok már Róma felé közeledtek, amikor az Aëtius tanácsára ide menekült III. Valentinianus nyugat-római császár jellegzetesen „bizánci” cselhez folyamodott: Avienus consul, Trigetius praefectust (aki Afrikában egyszer már bizonyította rátermettségét azzal, hogy szerencsésen nyélbe ütött egy tárgyalást Geiserich vandál királlyal) és I. Leó pápát küldte békekövetségbe a rangkórságban szenvedő Attilához, aki – akár látta a kardját forgató Szent Pétert a pápa fölött, akár nem – Mantuanál leült tárgyalni: évi adót vetett ki a Nyu-

gatómai Birodalomra, és Markianosz-tól is megkövetelte az elmaradt adó kifizetését.

Attila ezzel a dicsőséges békediktátummal vonult vissza az Alpokon keresztül Pannoniába, melyet Markianosz császár, átkelve a Dunán, éppen hátráta támadott. 452 végén az ázsiai hun birodalmat szedte ránkba, a Volgáig, sőt talán Bactriánáig (Afganisztán) száguldvá. 453-ban bosszúhadjáratra készült Bizánc ellen, amikor nászúgyán álmában érte a halál. *„Markianosz császárnak ugyanazon az éjszakán angyal jelent meg, és Attila összetört íját mutatta neki. A fegyvert, amit az a nép oly nagyra tartott.”* A császár a hun birodalom legyőzőjeként ünnepeztette magát, és diadaloszlopot állíttatott Konstantinápolyban.

Attila utóda legidősebb fia, Ellák lett, ám öccsei, Ernák és Dengizik fellázadtak: nemcsak a hatalmat, hanem az alávetett népeket is el akarták osztani egymás között, mint a ménest és a gulyát. Elláknak sikerült legyőznie testvéreit, de a fellázadt germán királyságokat már nem: az Attila legjobb barátja, Ardarik vezette gepida-szarmata koalícióval szemben a Nedao folyónál 455-ben vívott csatában alulmaradt. Húsz évvel

később Attila másik barátja, a szkír Edika fia, Odoaker szinte egyetlen kardcsapás nélkül érte el azt, amit Attila véres csatákban nem tudott kivívni: 476-ban letette trónjáról az utolsó római császárt, akinek apját, Orestest Attila udvarából szintén jól ismerte.

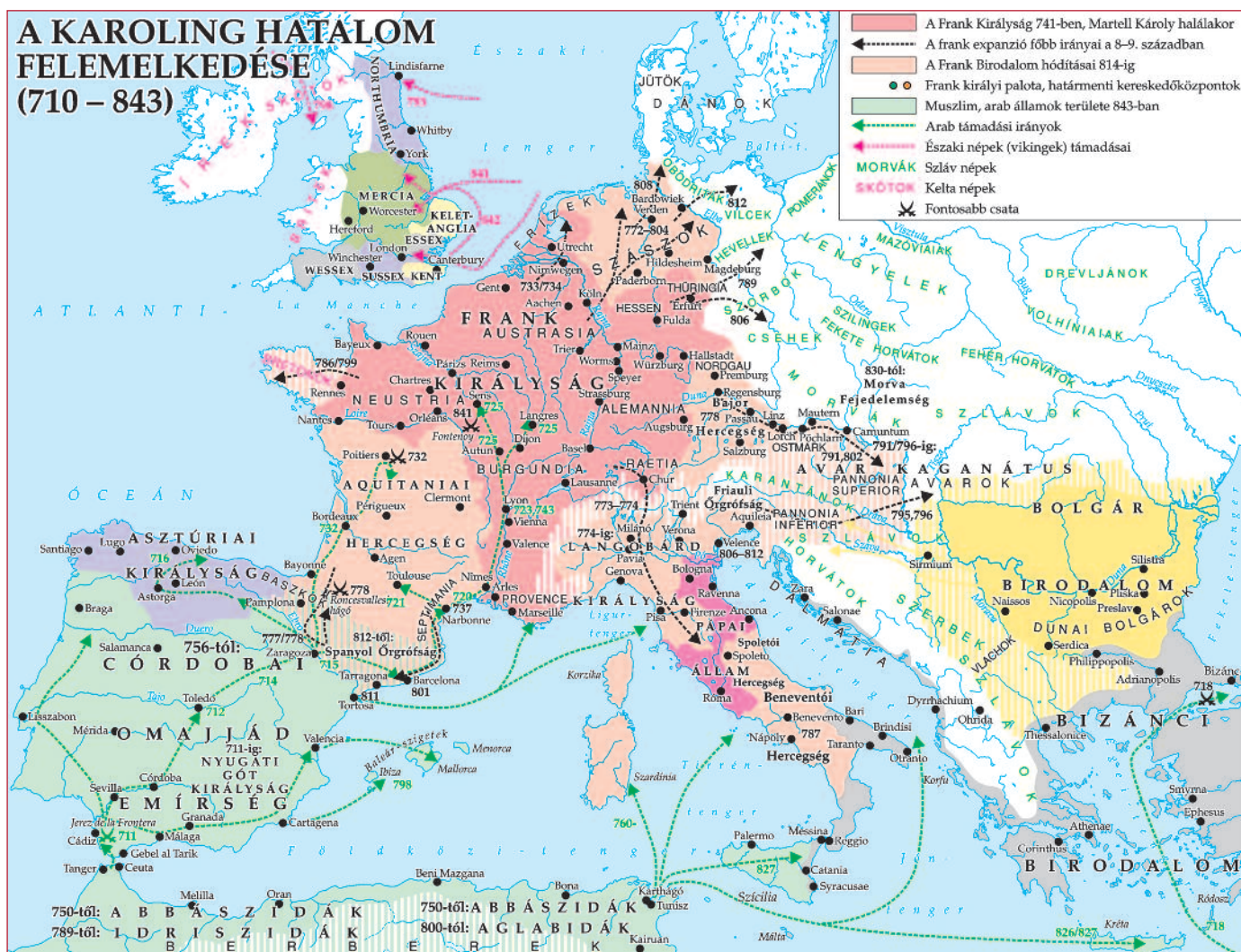
A hun birodalom, miután hetven évig fortélyos félelmet keltve irányította a Római Birodalom mindkét felének bel- és külpolitikáját, elenyészett, mint a köd. A bizánci seregben tovább szolgáló hun íjászok kivételével – Attila unokája, Mund Justinianus császár hadvezéréként 560-ban esett el egy hun nyilvesszőtől – a nomád hunoknak, ellentétben a germán népekkel, nyomuk sem maradt Európában: Attila emléke csak mint rossz álmó élt tovább a germán legendákban. A Római Birodalom azonban, melynek politikáját Attila miniszterei és hadvezérei irányították, egészen 493-ig „poszthum” befolyás alatt állt.

RÓMA ÖRÖKSÉGE

A 19–20. század „germán” szempontú történetírásával ellentétben a mai tudományos kutatás a kontinuitást hangsú-

A KAROLING HATALOM FELEMELKEDÉSE (710 – 843)

lyozza, vagyis azt, hogy a nagy népvándorlás nem tüntette el nyomtalanul a *Romanitas* örökségét. A barbárok nem Róma megdöntésére, hanem a Római Birodalomba való betelepedésre, királyságaik kialakítására, végső soron talán hatalomátvitelre törekedtek. Annak ellenére, hogy a rómaiaktól mindenben – társadalmi szervezet, államiság, nyelv, vallás és hagyományok tekintetében – különböztek, átvették a római civilizációt, a katolikus egyházzal, e kultúra fő leteleményesével együtt megőrizték és továbbfejlesztették alkotásait, s egy határozottan „szubrómai” műveltséget alakítottak ki, melyet egészen a 11. századig „román kornak” vagy romanikának nevezünk.

A germán népek beilleszkedését mindenekelőtt csekély lélekszámuk tette lehetővé: a római lakosságban belül 5%-os kisebbséget alkottak, így – ellentétben az arab hódítókkal – gyorsan beolvadtak az őslakosságba. Figyelemre méltó, hogy a zárt tömbökben letelepedett germánok szállásterülete nem változott: Franciaország, Belgium és Svájc területén a helységnevek 1500 éven át változatlanul fenntartották az eredetileg meglepetül népek (alemann, frank,

burgund) nevét és nyelvét, s hűen megőrizték a germán/latin nyelv váltás határát is!

A beolvadást a római társadalom átalakulása is siettetette: a 4. században az ókor nagy múltú, büszke városi társadalma ruszticizálódott, központjai már nem a városok, hanem a vidéki nemesi udvarházak lettek. Az arisztokraták elhagyták a városokat, amelyek a katolikus püspökök székhelyeivé váltak. Békeidőben a közjegyzőkkel (*notarius*) együtt a püspökök vitték tovább az írásbeli ügyintéztést, a barbár támadások idején ők szervezték meg a város védelmét. A római arisztokrácia és a hódítók vezetőrétege a katolikus egyház közvetítésével közeledett egymáshoz, és fokozatosan egybeolvadt.

A legnagyobb átalakulás az állam-szervezetben ment végbe: a császárságot mindenütt erős katonai hatalmon alapuló királyságok váltották fel. A barbár királyságok azonban megtartották a római jogot: a királyok latin nyelvű törvénykönyveket adtak ki (Alarik Breviáriuma; Eurik vizigót törvénykönyve, 475; Gombetta burgund király törvényei 500–515 körül; a száli frankok törvényei, 511; Ethelbert angol király tör-

vényei, 580; a vizigót Receswitha római törvénykönyve, 654), amelyek éppen a *lex Romana* szellemében szögezik le, hogy minden népet a saját törvényei szerint kell megfíttelni. A vizigót és burgund törvények szinte teljesen „rómaiak”, míg a korai frank és angolszász jog többet őrzött meg a germán hagyományokból.

A római államiság kereteinek megszűnése furcsa módon egyáltalán nem jelentette a római adószedés, bírászkodás, városi vezetés végét. Ezek az intézmények századokkal a barbár hódítás után is háborítatlanul fennmaradtak, csakúgy, mint a birodalom gazdasági szerkezete, pénz- és áruforgalma. A 430-as években a római adószedők pénzeszsájkjukkal a hátukon sértetlenül közlekedtek egyes-egyedül Galliában: véletlen eset volt, ha kirabolták őket, ám Germanus auxerre-i püspök életrajza szerint a szent püspök még az eltulajdonított adót is vissza tudta szolgáltatni a kamara tisztviselőjének. Egyiptomi papiruszt és arab fűszereket a 6. század végéig szállítottak rendszeresen Marseille-be, s ezekért a Nagy Konstantin által bevezetett aranysolidusszal fizettek. Az ezüstpénzforgalom növekedése nem az

árucsere hanyatlását, hanem épp ellenkezőleg, a megélénkülését bizonyítja: talán kevesebb nagy értékű luxuscikket importáltak (noha a luxuskereskedelem korántsem szűnt meg!), ám a mindennapokban nem árucserehez folyamodtak, hanem a kisebb értékű ezüstpénzt használták. Henri Pirenne belga történész szerint a Mediterráneum gazdasági egységét csak a 8. század végén bontotta meg az arab hódítás, amely hirtelen elzárta a Konstantinápoly felé vezető kereskedelmi utakat.

A germánok beolvadásának legékezebb bizonyítéka a 6. században bekövetkezett nyelvváltás: a latin nyelv átvétele a gótoknál, a burgundoknál és a frankoknál. A klasszika-filológusok a helyes latinság mélypontját látták ebben a „legsötétebbnek” tartott században, holott valójában a latin ekkor aratott végleges győzelmet a kelta és a germán nyelvek felett Galliában, az Ibériai-félszigeten és az osztrógót Itáliában. A nyelvvel együtt a római kultúra is meghódította a germán királyságokat. Alapvető tévedés, hogy a 6. század a „barbár” latin kora: a római elitkultúra a barbár királyságokban töretlenül fennmaradt.

A KÉT KULTÚRA ÖSSZEOLVADÁSA

A két kultúra összeolvadását „germán-római” vagy „barbár-római” (*Romano-barbaricum*) civilizációnak nevezzük. Meroving miniszterek és költők, mint Gogo referendarius és Venantius Fortunatus, fennkölt latinsággal érintkeztek egymással, és így írták az okleveleket. Az építészetben egészen a 7. századig tetten érhető ez a kifinomult, a múltat utánzó formanyelv: a Párizs melletti Jouarre Szent Pál-kriptájának belső fala a legszebb római téglarakásos díszítések közül sorakoztat fel mutatónak néhányat, így bizonyítva, hogy a messzi északon még 680 után is akadtak olyan mesterek, akik a császári thermákba illő falakat tudtak húzni. Ugyanitt Agilbert püspök síremléke az 5. századi kopt művészetet idézi.

A 19. századi nyelvészek azért tévedtek, mert véleményüket a legnépszerűbb szerzők, például Tours-i Szent Gergely művei alapján alakították ki, anélkül hogy észrevették volna: a keresztény prédikátorok tudatosan nem az arisztokraták körében dívó precieux latin nyelvet használták, hanem annak egy egyszerűbb változatát (*sermo humilis*, *sermo rusticus*), de nem azért, mintha ők vagy közönségük már nem ismerték volna a fennkölt nyelvet, hanem azért, mert a beszélt köznyelvet akarták beemelni az irodalomba. Arles-i Caesarius

és Tours-i Gergely pontosan azt tette, mint ma Eszterházy Péter és Parti Nagy Lajos: merész nyelvi forradalmukkal a mindennapi fordulatokat akarták tükrözni.

A latin térhódításának oka nem annyira a germán jövevényeknek a nagyobb számú római lakosságba való „beolvasása” volt, hiszen mint láttuk, a barbárok többnyire zárt csoportokban telepedtek meg, hanem a katolikus kereszténységre történt áttérés. A katolizáció új vallási világot tárt fel, melynek lenyűgöző hitgizságait a katolikus egyház közvetítette és izgalmas, latin nyelven írt könyvekben tette hozzáférhetővé. Szemben az ariánus korszak szikárságával, amikor az egyetlen jelentős vallási és egyben irodalmi termék Ulfila gót bibliafordítása volt, a katolizálás hirtelen utat nyitott a germánok számára is abba az egyetemes „makroközösségbe”, mely latin nyelven kommunikált. Ceasarius, Tours-i Gergely, Sevillai Izidor írásait a keresztény világ legtávolabbi helyein is keresték és féltett kincsékként őrizték, olyannyira, hogy a 7. századra a romanizálatlan Írország dicsekedhetett – kizárólag a katolikus vallásban felmerülő fontos kérdések megvitatásának köszönhetően – a legjobb latin grammatikai iskolákkal.

Nemcsak a barbárok, hanem a műveltség fogalma is megváltozott: a civilizált ember már nemcsak Homéroszt vagy Vergiliust memorizálta, hanem a Szentírás szövegét is magyarázta. A kutatás fő kérdése immár nem az, hogy mikortól nem olvassák Vergiliust, hanem azt, hogy mikor válik a műveltség és az oktatás teljesen Szentírás-alapúvá. A 6. vagy a 7. századot a „legsötétebb középkornak” volt szokás tekinteni, a latin nyelvtudás mélypontjának, a klasszikus kultúra kihalásának és a kizárólagos vallási műveltség kezdetének, melyet leginkább a Boethius és Nagy Szent Gergely szellemi világa közti különbség félmjelzett. Mára viszont a kutatók a 6. és a 7. századot tartják a legizgalmasabb átmenetek, az átalakulások korának, amikor a latin nem lecsüllyedt, hanem az egész Római Birodalom területén, sőt azon túl is elterjedt, sokkal szélesebb területeken, mint azelőtt bármikor. A klasszikus örökség nem merült feledésbe, hanem új technológiák (kódex, ötvösség) és új műfajok (epitomé, breviárium, szentenciák) révén sokkal közérthetőbbé és ennél fogva közkeletűbbé vált, mint valaha. Sevillai Izidor megalkotta a késő antik „Wikipédiát”, az új módszert az antik hagyomány azonnali felidézésére és gyors felhasználására – ezzel egyúttal ledöntve az antik gondolkodás épületét, mert a világ intellektuális megérté-

sét a grammatikus töredezett világképével helyettesítette. Izidor egy új kezdet alapjait fektette le, és már önmagában ez is mutatja, mekkora úr tátongot múlt és jövő között a barbár Nyugaton.

A MŰVELŐDÉS LERONGYOLÓDÁSA

Ha volt az európai történelemben válságkorszak, az 500-as évek az volt. Nem annyira az időszakos anyagi és szellemi válságok, hanem ezek állandósuló következményei voltak rombolók. A háború és a pestis alapvető demográfiai, gazdasági és szociális változásokat okozott az itáliai társadalomban. Az arisztokrácia külföldre menekült, a polgári kormányzat hagyományos formái összeomlottak, a társadalom atomizálódott, apró közösségekre bomlott, melyek irányítását katonai és egyházi vezetők vették át. Azok a rétegek, amelyek korábban biztosították a művelődés és a tudomány fennmaradását és továbbadását, szét hullottak vagy egyszerűen kihaltak.

Cassiodorus szenátor hosszú és sikeres politikai pályafutás után, 93 éves korában nyelvtankönyvet ír szerzetesei számára, akiknek már a latin nyelv helyes használata is gondot okozott: „*Megtanítottalak titeket többek között a helyesírás és központozás fontosságára, melyről mindenki elismeri, milyen értékes dolog. Összeállítottam nektek egy olvasókönyvet is, mely segít megérteni a Szentírást. Arra törekedtem, hogy elvállalassalak benneteket a tanulatlanok tömegétől – bárcsak az isteni hatalom ugyanígy megengedné, hogy ne kerüljünk a gonoszokkal együtt a kárhozat tűzére.*”

Az üdvözülés vágya csodálatos módon a világi műveltséget is fenntartotta. Az újabb kutatások kiemelik, hogy Cassiodorus munkássága jelentős ösztönzést adott mind a vallásos, mind a világi tudományok műveléséhez, és szerzetesei ezt a művelődési ideált közvetítették a kolostor falain kívülre egészen Nagy Szent Gergely koráig. Cassiodorus jóval kevésbé nézte le a világi irodalmat, mint Szent Ágoston, de felfogásában a világi tudományosság alárendelt szerepet játszik a Szentírás tanulmányozásához képest, és csupán ennek keretei között kap helyet. De egészen más dolog volt a világi tudományokról elmélkedni a 400-as években, mint 580-ban. Ágostont nem érdekelt a keresztény kultúra intézményesítése: Cassiodorusszal ellentétben ő nem iskolát akart alapítani, csupán órarendet javasolt. Ő még természetesnek vette, hogy mindig lesznek iskolák, ahol a ke-

resztények elsajátíthatják azokat az alapismereteket, melyek segítségével azután tovább munkálkodhatnak a keresztény kultúra gazdagításán. Ágoston virágzó városi kultúrában élt, ahol élénk szellemi eszmecsere zajlott, és a szabad művészetek (a „világi tudományok”) még jórészt a pogány elit magántulajdonát képezték.

Egészen más dolog volt kijelenteni – mint Ágoston tette *A keresztény tanításról* (*De doctrina christiana*) szóló művében –, hogy a keresztényeknek is joguk van a világi műveltséghez, és megint más volt biztatni a keresztény elit tagjait, hogy beszűkült szellemi horizontjukat, amennyire a körülmények és Vivarium könyvtára megengedik, kitágítsák. Nagy Szent Gergely és Sevillai Izidor intellektuális környezete már jóval egyszerűbb volt, mint Cassiodorúsé vagy pláne Ágostoné. A legegyszerűbb szinten is feltűnik, hogy Ágoston és nemzedéke lankadatlan, élénk vitában állt kortársával, akik közül sokan nem azt a hitet vagy világnézetet vallották, mint ők. Gergely viszont már el sem tudta képzelni, hogy az ember szomszédságában pogányok lakjanak, akikkel izgalmas szellemi párbeszédet lehet folytatni. Az ő korában a pogányokat primitív „ösembereknek” tekintették. A pápa az általa ismert világ határain kívül élő pogányokra is ezt a sémát húzta. A távoli múlt pogánysága Gergely *Dialógusaiban* népmesei ködben dereng fel. Pogányokról semmiféle intellektuális vitában nem történik említés, és kizárt dolognak tartják, hogy egy szemernyivel is hozzájárultak a kultúra gazdagításához. Gergely munkáiban nyoma sincs a klasszikus gondolkodásnak és irodalomnak: amit ebből ismert, azt kizárólag az egyházatyák műveiből ismerte.

A hatodik század közepe és vége között a művelődés lerongyolódott, az oktatás elszegényedett: a világi, pogány kultúra, mely az 530-as évek művelt nagyközönsége számára még teljesen természetesnek számított, hetven évvel később emlékké homályosult. Az élénk intellektuális vitára lehetőséget adó körülmények elenyésztek. Korábban az igazi vízvonal a keresztény közösség és a makacsul hitetlen pogány világ között húzódott. Gergely a saját korában, amikor már mindenki keresztény volt, a különbséget az erkölcsi tökéletesség magasabb vagy alacsonyabb fokán lévő keresztények között látta. A vallásilag és szellemileg egyaránt sokkal egységesebb 600-as években a keresztény és biblikus alapon értelmezett világ körvonalai mindinkább megszilárdultak, ismerősebbekké váltak. A korábbi keresztény nemzedékek kérdéseit megválaszolták, új kérdések foglalkoztatták az

embereket. A *Biblia* más szerepet kezdett betölteni a keresztény gyülekezetek életében. A keresztények annak megfelelően olvasták a *Szentírást*, ahogyan világukat értelmezték.

A késő antik kultúrában bekövetkezett törés sajátosan a latin Nyugatra jellemző: ezért is annyira izgalmas ez a kérdéskör. A görög–latin, vagyis bizánci, itáliai és germán kapcsolatokat vizsgálva feltűnik, hogy a pogány hellenizmus bizánci továbbélésének nem volt latin megfelelője. Róma utódállamaiban a keresztény írástudók a klasszikus kultúra maradványait hitigazságokon alapuló tudásszervezéssel helyettesítették Benedektől Bedáig.

A latin Nyugat oktatási palettája azonban színesebb és modernebb volt, mint Bizáncé. Több kulturális és oktatási központtal rendelkezett, és ezek a központok önszerveződésen alapultak, nem (csak) az államtól vagy a császár kegyétől függtek. A Keletrómai Birodalomban egyedül Athénban és Konstantinápolyban működtek iskolák (az athéni akadémiát ráadásul 529-ben Justinianus császár bezáratta), a barbár Nyugaton a klasszikus örökségtől nem vagy alig érintett vidékeken – Írországon és Northumbriában – is nagyszerű iskolák szerveződtek. A 6–8. század között az egyház alkotó szerepet játszott Nyugat-Európa új társadalmában. Tanítóként lépett fel, a római örökségből is táplálkozó saját régi hagyományait érvényesítve a germán királyságokban.

Minden társadalom az oktatás révén adja át kulturális örökségét: a késő antik egyház számára a barbár Nyugat germán államaiban az iszlám hódítás előtt ezt az örökséget a latin klasszikusok és a *Biblia* alkották. A rétor iskolájától a kolostori iskoláig, Cassiodorustól a Tiszteletreméltó Bedáig a klasszikusok és a kereszténység kettős, alapvetően ellentétes, mégis mindig sikeresen összebekített ismeretanyaga formálta kreatív feszültségben Európa műveltségét.

A ROMANOBARBARICUM ALKONYA

A Nagy Theodorik nevével fémjelzett „osztrogót reneszánsznak” a Justinianus bizánci császár vezette reconquista vetett véget. Iustinianus hadvezére, Belisarius 554-re véres harcok árán „foglalta vissza” Itáliát, megtartani azonban nem tudta, és a kegyetlenül elpusztított vidék 568-ban könnyű prédaként hevert egy újabb germán nép, a Baltikumból érkező langobardok előtt. A langobardokat megint csak egy közép-ázsiai népmozgás dobta Itáliába: a törökök nyomására az ujgurok 558

táján nyomultak a Kárpát-medencébe, ahonnan kiszorították a gepidákat és langobardokat, s megalapították az avar birodalmat.

Az Albuin király vezette ariánus langobardok 576-ra elfoglalták a Pó-vidéket, Spoleto-t és Beneventót, kirabolták Szent Benedek monte-cassinói szentélyét Nápoly mellett, és elvágták a Rómát Ravennával összekötő utat. Benedek ereklyéit frank szerzetesek mentették meg úgy, hogy egyszerűen ellopták a szent holttestét, és a Loire menti Fleury monostorában helyezték el. A bizánciak katonai parancsnokságok (*ducatu*s) alá rendelték a hatalmukban maradt vidéket, és Ravennába exarchát ültettek. Ravenna maradt a *Romanitas* védőbástyája Itáliában (környékét Romagnának nevezik azóta is). Az itáliai lakosságot és a római pápát azonban határozottan nyomasztotta a bizánci gondoskodás: fokozatosan egyfajta „itáliai öntudat” alakult ki a gyűlölt görögökkel szemben, olyannyira, hogy Nagy Szent Gergely pápa már „a lombardok püspökének” titulálta magát, és kísérleteket tett megtérítésükre. Agilulf királyt háromszor sikerült lebeszélnie Róma kifosztásáról, s 604-ben katolikus keresztységben részesítette Adaloald trónörökösét. A langobardok 643-ban elfoglalták Genovát, és Rothari király ebben az évben kiadta az angolszász törvényekre emlékeztető lombard szokásjoggyűjteményt. 661-ben a király katolizált, a lombard történetíró, Paulus Diaconus pedig az egekig dicsérte a pavai királyi udvar kultúráját.

751-ben a langobardok bevették Ravennát: ezután már csak Róma maradt hátra. A pápa jól tudta, választania kell: provinciális lombard püspök lesz, vagy az egyetemes egyház feje marad? Amikor Aistulf megindult Róma felé, II. István pápa először a bizánciak segítségét kérte, ám hiába: a két egyház kapcsolatát a Konstantinápolyban dülő képrombolás még feszültebbé tette. Hogy megvédje Róma egyetemes szellemi hatalmát, a Szentatya az „egyház legidősebb leányához”, a frankokhoz fordult: télvíz idején átkelt az Alpokon, Kis Pipint római patríciussá nevezte ki, aki 754–56-ban két hadjáratban visszafoglalta az exarchátus és a Pentapolis elvesztett területeit, de nem adta vissza a bizánciaknak, hanem nemes gesztussal „*Szent Péternek ajándékozta*” őket. II. István pápa politikai éleslátása létrehozta a pápai államot, mely 1870-ig fennállt. A pápaság és a frankok szövetsége azonban már új korszak beköszöntét jelzi. Róma öröksége politikailag új értelmet nyert, ettől kezdve ezer éven át a Római Birodalom feltámasztása (*renovatio Imperii Romanorum*) a cél. ♦